

KRONIEK EUROPEES PRIVAATRECHT 2021-1

1. Inleiding

Wie is Hans Woldendorp? Laat ik deze vraag meteen beantwoorden. Hans Woldendorp is een van vijftig juristen die werden geïnterviewd voor de feestbundel voor de 150-jarige Nederlandse Juristen-Vereeniging die eind vorig jaar uitkwam. Hans Woldendorp had bij de Europese Commissie de zorg voor de nitraatrichtlijn; in Brussel ging hij over natuurbeschermingsaspecten van infrastructuurprojecten en in Gent was hij aan de Universiteit aldaar verbonden. In deze kroniek wordt aandacht besteed aan genoemde feestbundel en aan enkele van de daarin verbeelde en geïnterviewde juristen (§ 2).

Behalve zich af te vragen wie juristen zijn, kan men ook de vraag opwerpen wat recht eigenlijk is. Die vraag wordt steeds vaker vanuit empirisch gezichtspunt benaderd, zoals blijkt uit een aantal recente publicaties (§ 3).

Het recente verleden en de toekomst van het contractenrecht komen aan de orde in twee Engelse verzamelbundels, waarvan er hier één wordt aangekondigd: de bundel *The future of contract law* onder redactie van de onlangs overleden Michael Furmston (§ 4).

Furmston was zo iemand die overal te vinden was waar in en buiten Engeland de *common law* wordt beoefend, zoals Australië, Maleisië en Singapore. Daarover handelt ook de reeks *Studies in the contract law of Asia* waaruit hier het deel over ‘Contents of contract en ‘Unfair terms’ wordt aangekondigd (§ 5).

In een volgende kroniek hoop ik het dichter bij huis te houden met de bespreking van de afscheidsbundel voor de Britse *law lord* Sumption, die tevens een fraai overzicht van het Engelse contractenrecht van het laatste decennium geeft. Thans nog even terug naar Zuid-Oost Azië, want de Chinezen hebben sinds kort een nieuw burgerlijk wetboek (§ 6).

In Duitsland publiceerden Reinhard Zimmermann en de zijnen een overzicht van opmerkelijke kort geleden verschenen boeken (§ 7).

Een Belgische publicatie is die van/over de leerlingen van Bernard Tilleman (§ 8).

Dan volgen twee Nederlandse dissertaties: een Utrechtse van Kirsten Maes over secundaire aansprakelijkheid (§ 9) en een Amsterdamse van Laura Burgers over rechter en milieu (§ 10).

Na een muzikaal intermezzo verzorgd door Frits de Vries (§ 11) wordt deze kroniek afgesloten met een vermelding van enige recente corona-publicaties (§ 12).

2. Juristen, wie zijn dat eigenlijk?

Juristen, wie zijn dat eigenlijk? Het is deze vraag die de bundel *NJV 150 jaar* wil beantwoorden. De bundel verscheen vorig jaar bij gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de *Nederlandse Juristen-Vereeniging*, wier belangrijkste bestaansgrond de jaarlijkse publicatie

---

¹ Hoogleraar Europees privaatrecht, Universiteit Utrecht, lid van de redactieraad van TPR.

van preadviezen is. De redactie was in handen van de journaliste Miek Smilde en fotograaf Chantal Ariëns. Zij zochten vijftig juristen uit, elk met een eigen levensverhaal. Sommigen van hen zijn al Bekende Nederlanders: staatssecretaris voor justitie Ankie Broekers-Knol ('Het belang van juristen kan nauwelijks worden overschat'), oud-president van de Hoge Raad Maarten Feteris ('Muzikaliteit is geen selectie criterium voor leden van de Hoge Raad, maar het is niet verwonderlijk dat veel raadsleden muzikaal zijn, of op een andere manier getalenteerd'), voorzitter van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State Bart Jan van Ettekoven ('Het kan bijna geen toeval zijn dat zowel de voorzitter van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State als de president van de Hoge Raad begenadigde pianisten zijn'); staatsraad Lilian Goncalves-Ho Kang You ('Ik wil niet doodgaan zonder het gevoel te hebben dat ik er alles aan heb gedaan om gerechtigheid te vinden voor de dood van mijn man en de andere slachtoffers van de decembermoorden in Suriname'), UU-rector magnificus Henk Kummeling ('Juristen lopen te vaak stuk op het eigen gelijk'), Amsterdams emeritus Ulli d'Oliveira ('Kisch dwong zijn studenten tot reflectie. "Op een boot is plaats voor tien mensen en er komen er vijftien opdagen. Wie sla je ervan af?") en ombudsman Reinier van Zutphen (Van Zutphen zou graag zien dat rechtenstudenten opnieuw op die manier ('zelfstandig, kritisch en creatief') zouden worden geschoold. In plaats daarvan ziet hij generaties juristen voorbijkomen die zich vastklampen aan de wet. 'Onvrede en ongemak worden heel vaak in regels gestopt in een poging er grip op te krijgen', legt de ombudsman uit. 'Vaak is het wetgeving uit verlegenheid. Dat is geen angst, maar onmacht. Daardoor gaat er veel mis en wordt het probleem vaak groter').

Anderen zullen die status van Bekende Nederlander of Bekende Belg vast nog eens bereiken, zoals de drie recente promoti Irene Aronstein ('ik dacht dat yoga iets voor zweverige hekjes was'), Tom Booms ('ik moet tegen een probleem aanlopen en pas dan ga ik echt nadenken') en Naema Tahir ('Wie geeft onze rijke wereldhistorie op het gebied van wetenschap, literatuur en muziek door?'). Weer anderen hebben hun bekendheid buiten het rechtencircuit gevonden: oud-hockeyster Fatima Moreiro de Melo ('een beetje algemene ontwikkeling kan nooit kwaad'), schrijver Murat Isik en TV-presentator Jort Kelder.

De foto's van de geïnterviewde juristen zijn prachtig. Blijft de vraag hoe betrokkenen zijn geselecteerd.

(Rien den Boer, Stijn Franken en Arlette Schijns, *Portretten van het recht/150 jaar NJV* (Wolters Kluwer, 2020, 178 p.)).

3. *Empirische rechtsstudies*

Er is de laatste jaren in België en Nederland een groeiende belangstelling voor empirische rechtswetenschap. Het lijkt er op dat deze belangstelling Engelstalige wortels heeft. Ook zijn er enige Nederlandstalige publicaties. Daarentegen lijken andere grote stelsels, zoals die van Duitsland, Frankrijk en Italië, hier wat achter te lopen. Deze kroniek biedt onvoldoende ruimte om een volledig overzicht te bieden, vandaar dat wordt volstaan met een opsomming van enige recente (empirische) studies:

(Kees van den Bos, *Inleiding empirische rechtswetenschap*, Den Haag: Boom, 2020, 188 p.; C.C.J.H. Bijleveld, *Research methods for Empirical Legal Studies*, Den Haag: Boom Juridisch 2020, 150 p.(nog niet verschenen; publicatie verwacht in november 2021); P. Cane & H.M. Kritzer, *The Oxford handbook of empirical legal research*, Oxford: Oxford University Press 2010, 1112 p.; G. Van Dijk, M.V.R. Snel, Thomas van Golen, *Methoden van*

rechtswetenschappelijk onderzoek, Den Haag: Boom, 2018, 114 p.; L. Epstein & A.D. Martin, *An introduction to empirical legal research*. Oxford: University Press 2014, 352 p.; D.R. Henster & M.A. Gasperetti, 'The role of empirical legal studies in legal scholarship, legal education and policymaking: A U.S. perspective', in: R. van Gestel, H.-W. Micklitz & E.L. Rubin (red.), *Rethinking legal scholarship: A transatlantic dialogue*, New York: Cambridge University Press 2017, p. 450-475; F.L. Leeuw & H. Schmeets, *Empirical legal research: A guidance book for lawyers, legislators and regulators*. Cheltenham: Elgar Publishing, 2016, 328 p.).

4. *De toekomst van het contractenrecht*

Op 28 juni 2020 overleed in Maleisië op 87-jarige leeftijd de Britse auteur Michael Furmston. Furmston doceerde contractenrecht en bouwrecht in Belfast, Birmingham, Bristol en Oxford. Behalve aan de academie verwierf Furmston ook gezag als advocaat. Een van zijn bekendste zaken is *Ruxley v Forsyth*, de beroemde kwestie van het zwembad dat van het bestek afwijkende maten blijkt te hebben zonder dat het ongeschikt voor gebruik is. Maar vooral ook kwam Furmston graag in Singapore en Australië. Bij ons was hij vooral bekend vanwege zijn bewerking van Cheshire en Fifoot.

Nog juist voor zijn overlijden kwam onder zijn redactie een bundel over de toekomst van het contractenrecht gereed. Na een *Overview* van de hand van Furmston volgt een hoofdstuk van Howard Hunter over *The implied obligation of good faith*.

Stephen Waddams (Toronto) bericht als volgt over Good faith and the Supreme Court of Canada: *'The expression 'good faith' makes frequent appearances in contract law. The concept is firmly established in American jurisdictions because of its inclusion in the Uniform Commercial Code, and the Restatement of Contracts. It is in the new Quebec Civil Code. It forms an important part of many other civil law systems, and appears in a number of international documents applicable in common law jurisdictions. Several cases in Commonwealth jurisdictions have adopted it in various contexts, and English laws in consumer insurance contracts'*.

Er volgen hoofdstukken van *J. W. Carter* en *Michael Furmston* over objectiviteit en van Roger Brownsword over *Automated transactions and the law of contract: When codes are not congruent*.

Cheah You Sum schrijft over *The quagmire of utmost good faith in insurance law/A comparative study of Malaysian, Australian law*; Eliza Mik over *The resilience of contract law in light of technological change*, Cirami Mastura Drahaman over *A collision of contract and privacy law in a digital environment—An accident waiting to happen! A comparative study*; Loganatham Krishnan over *Setting Out a Comprehensive Legal Framework to Govern Exclusion Clauses in Malaysia: Lessons from the United Kingdom and Australia*; Sri Balan Murugan over *Economic duress: present state and future development: England, Australia and Malaysia*; Mukurram Ahmed over *The Validity of Choice of Court Agreements in International Commercial Contracts Under the Hague Choice of Court Convention and the Brussels Ia Regulation* en Adnan Trakic over *De-Identification of Islamic Finance Contracts by the Common Law Courts*.

(Michael Furmston (red.), *The future of the law of contract*, Routledge, 2020, 302 p.).

5. *Aziatisch contractenrecht*

De *Principles of European Contract Law*, ooit opgezet door wijlen Ole Lando, zijn wereldwijd een succesverhaal. Meer nog dan menig stuk wetgeving, dienen de PECL als voorbeeld voor contracten en nationale wetgeving. Maar anders dan de vergelijkbare beginselen van UNIDROIT zijn de PECL qua werkingssfeer beperkt tot Europa. Daar lijkt verandering in te komen. Afrika heeft al geruime tijd eigen Afrikaanse beginselen van contractenrecht. Zuid-Amerika is daar hard op weg naar toe. En thans is ook in Azië enig voorbereidend werk verricht.

In Oxford verschijnt een zesdelig werk getiteld *Studies in the contract laws of Asia*, Eerder kondigde ik al het deel 'Remedies for breach of contract' aan. Thans volgt het deel 'Contents of contracts and unfair terms'. Het boek is geredigeerd door Mindy Chen-Wishart en Stefan Vogenauer met adviezen van Hugh Beale.

Het boek bevat wetsteksten zoals de navolgende: 'art. 1343 Indien de bewoordingen eener overeenkomst voor onderscheiden uitleggingen vatbaar zijn, moet men veeleer nagaan welke de bedoeling der Indonesische partijen geweest zijn, dan zich aan den letterlijken zin der woorden binden'. Deze bepaling dateert nog van art. 1161 van de oorspronkelijke *Code Napoléon*. De Nederlandse vertaling hiervan is nog altijd onderdeel van het Indonesisch Burgerlijk Wetboek. We vinden de tekst besproken in hoofdstuk 7 van 'Contents of contracts and unfair terms' van de hand van Gary Bell die er op wijst dat de Nederlandse tekst nog altijd van kracht is, ook al zijn weinig Indonesische juristen bij machte zich in deze taal uit te drukken.

Welke andere rechtsstelsels komen ter sprake? Dat zijn China, de Filippijnen, Hong Kong, India, Indonesië, Japan, Korea, Maleisië, Myanmar, Singapore, Taiwan, Thailand en Vietnam.

Per stelsel worden de inhoud van de overeenkomst en het regime van de algemene voorwaarden behandeld. Deze hoofdstukken worden voorafgegaan door een inleiding en besloten met een conclusie.

Dit is een plezierig boek om in te bladeren. Natuurlijk is er ook wel wat op aan te merken. Zo weten de redacteuren niet duidelijk te maken waarom sommige Aziatische landen niet worden besproken. Waar zijn Afghanistan, Kirgizië en Pakistan? De Kaukasus en het Midden-Oosten? Cambodja en Mongolië? Iets anders is dat de auteurs van de onderscheiden hoofdstukken niet volgens geheel dezelfde richtlijnen lijken te werken Bij de *book launch* van dit boek op 5 maart jl. stelde ik deze vraag aan een van de redacteuren, Mindy Chen-Wishart. Die gaf een pragmatisch antwoord: Toen de redacteuren met hun bundeling begonnen, beschikten zij nog niet over een heel auteursteam. Eerst naar gelang de arbeid vorderde werden er meer schrijvers bij betrokken.

(Mindy Chen-Wishart, Stefan Vogenauer (red.), *Contents of contracts and unfair terms/Studies in the contract laws of Asia*, Oxford: University Press, 2020, 623 p.).

6 *Chinees burgerlijk wetboek*

In de loop van vorig jaar publiceerde China een geheel vernieuwd Burgerlijk Wetboek. Het wetboek oogt van Duitse snit. Het telt zeven delen: 1 Algemene bepalingen, 2 Goederen, 3

Contracten, 4 Persoonlijkheidsrechten, 5 Huwelijk, gezin en adoptie, 6 Erfrecht en 7 Onrechtmatige daad.

Ik licht hier enkele bepalingen uit Boek 1:

§ 4 [Gleichheitsgebot] Die rechtliche Stellung von Zivilsubjekten bei Zivilaktivitäten ist ausnahmslos gleichberechtigt.

§ 6 [Prinzip der Gerechtigkeit]

Wenn Zivilsubjekte Zivilaktivitäten unternehmen, müssen sie sich nach dem Grundsatz der Gerechtigkeit richten [und] die Rechte und Pflichten aller Parteien⁵ vernünftig bestimmen.

§ 7 [Treu und Glauben]

Wenn Zivilsubjekte Zivilaktivitäten unternehmen, müssen sie sich nach dem Grundsatz von Treu und Glauben richten, Ehrlichkeit bewahren und Versprechen gewissenhaft einhalten.

§ 137 [Wirksamwerden von Willenserklärungen]

Wird eine Willenserklärung in einem Gespräch abgegeben, wird sie wirksam, wenn das Gegenüber von ihrem Inhalt Kenntnis erlangt. ° Wird die Willenserklärung nicht in einem Gespräch abgegeben, wird sie wirksam, wenn sie dem Gegenüber zugeht. Wenn die Willenserklärung nicht in einem Gespräch abgegeben wird, sondern die Form eines elektronischen Datenschriftstücks verwandt wird und das Gegenüber ein bestimmtes Computersystem benannt hat, um elektronische Datenschriftstücke zu empfangen, wird die Willenserklärung wirksam, sobald sie in dieses bestimmte System gelangt. Wenn kein bestimmtes Computersystem benannt wurde, wird die Willenserklärung wirksam, wenn das Gegenüber weiß oder wissen muss, dass das elektronische Datenschriftstück in sein Computersystem gelangt ist. Wenn die Parteien für den Zeitpunkt des Wirksamwerdens der von ihnen verwandten Form eines elektronischen Datenschriftstücks für Willenserklärungen etwas anderes vereinbart haben, gilt diese Vereinbarung.

§ 183 [Hilfe in Gefahrenlagen]

Wenn [jemand], weil er die zivilen Rechte und Interessen anderer schützt, selbst eine Schädigung erleidet, haftet der Verletzer zivilrechtlich [und] der Begünstigte kann einen entsprechenden Ausgleich leisten. Wenn es keinen Verletzer gibt, der Verletzer flüchtig oder unfähig ist, zivilrechtlich zu haften [und] der Geschädigte einen Ausgleich verlangt, muss der Begünstigte einen angemessenen Ausgleich leisten.

In het verleden plachten de grote juridische onderzoeksinstituten voor de vertaling van deze teksten in het Duits, Engels en Frans zorg te dragen. Een voorbeeld is de Duitse vertaling door Yijie Ding e.a. van het Max Planck Instituut in de *German Journal of Chinese law* Tegenwoordig lijkt deze zorg ten dele te zijn overgenomen door particuliere advocatenkantoren. Bovenstaande teksten heb ik behalve aan het Max Planck tijdschrift ontleend aan nieuwsbrieven van Rödl & Partner.

(Yijie Ding et al., Übersetzung: Zivilgesetzbuch der Volksrepublik China vom 28.5.2020, *German Journal of Chinese Law* vol 27 nrs 3 en 4, p. 207-417, december 2020).

7. *Opmerkelijke Duitse publicaties*

Jaarlijks komt in het Hamburgse Max Planck Institut een select gezelschap Duitse hoogleraren in het recht bijeen om een selectie te maken van de meest opmerkelijke monografieën die afgelopen jaar zijn verschenen. Het overzicht begint dit jaar met een schets van het werkzame leven van Eduard Kohlrausch (1874-1948) en Hermann Klenner (1926-). Aan de hand van hun carrière demonstreert Zimmermann de problemen van het leven in een nazi- en een socialistisch tijdperk.

Allereerst komt aan de orde een analyse van humanitaire interventies in het Ottomaanse rijk. Interessant vond ik de levensschets van Inge Markovits die in de Verenigde Staten over Oost-Duits recht schreef. Zware kost levert ons Philipp Sahm in zijn studie over dogmatiek. Fabian Michl behandelt grondrechten, Ostermann het transparantiebeginsel, Christine Osterloh belastingontwijking en Abraham de betekenis van Strafschmerz. Opvallend is dat de meeste van deze publicaties veeleer tot het gebied van de algemene rechtsleer kunnen worden gerekend dan tot een onderscheiden vakgebied zoals het privaatrecht of het strafrecht.

Buiten deze Duitse publicaties zijn er nog drie van buiten Duitsland die vermelding krijgen waaronder één Nederlands boek: de biografie van Cleveringa geschreven door Kees Schuyt (die daarvoor eerder ook een Nederlandse prijs – van NTBR) in de wacht sleepte.

(Markus Abraham, Sanktion, Norm, *Vertrauen/Zur Bedeutung des Strafschmerzes in der Gegenwart*, Berlin: Duncker & Humblot, 2018, 290 p.; Fabian Klose, *'In the case of humanity' Eine Geschichte der humanitären Intervention im langen 19. Jahrhundert*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2019, 516 p.; Inga Markovits, *Diener zweier Herren/DDR-Juristen zwischen Recht und Macht*, Berlin: Links, 2020, 240 p.; Fabian Michl, *Unionsgrundrechte aus der Hand des Gesetzgebers*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2018, 335 p.; Christine Osterloh-Konrad, *Die Steuerregelung*, Tübingen: Mohr, 2019, e-book; Gregor-Julius Ostermann, *Transparenz und öffentlicher Meinungsbildungsprozesse*, Tübingen: Mohr, 2019, e-book; Wojciech Sadurski, *Poland's constitutional breakdown*, Oxford: University Press, 2019, 304 p.; Kees Schuyt, R P Cleveringa, *Recht, onrecht en de vlam der gerechtigheid*, Amsterdam: Boom, 2019, 550 p.; Philipp Sahm, *Elemente der Dogmatik*, Weilerswist: Velbrück, 2019, 224 p.; Erik Weitz, *A world divided/The global struggle for human rights in the age of nation-states*, Princeton: University Press, 2019, 576 p.; Reinhard Zimmermann, "Juristische Bücher des Jahres – Eine Leseempfehlung", *JZ* 2020, p. 1153-1159).

8. Tilleman acht jaar decaan

In augustus 2020 is prodecaan Bernard Tilleman in de portretgalerij van gewezen decanen van de Leuvense rechtsfaculteit opgenomen. Als blijk van hulde en dank na een decanaat van acht jaar hebben zijn academische discipelen hem op 10 december 2020 een *Liber discipulorum* aangeboden. Discipelen hier zijn de doctores en doctorandi die Bernard Tilleman als promotor of copromotor van hun proefschrift hadden of hebben. Zoals het onderzoek en het expertisedomein van Bernard Tilleman zelf bevat dit boek bijdragen over het gemeen contractenrecht, bijzondere contractenrecht, aansprakelijkheidsrecht, verbintenissenrecht, ondernemingsrecht, vennootschapsrecht en publiekrecht. De publicatie onder redactie van Sébastien De Rey, Nicolas Van Damme en Tom Gladinez, telt 34 bijdragen. De auteurs zijn werkzaam aan de universiteit in de advocatuur de magistratuur het parket het parlement en de bedrijfswereld.

Ik geef – *e pluribus* – enige voorbeelden: Nicolas Debruyne schrijft over persoonlijkheidsrechtelijke beschouwingen bij *deepfakes* (p. 411-439); Domien Decloedt bericht over afpersing ter afdwinging van een rechtmatige vordering (p. 751-780); Bert Demarsin schrijft over Iedereen wil toch CAfA! (p. 707-724); Bram Devolder schrijft over de nieuwe informatieplicht voor deelplatformen na de modernisering van het consumentenrecht (p. 551-592); Sebastien De Rey bericht over een boek bijzondere overeenkomsten in het nieuw Burgerlijk Wetboek (361-389); Thijs Vancoppenolle schrijft over de inwerkingtreding van nieuwe wetten en houdt een pleidooi voor vaste verandermomenten en een minimum-inwerkingtredingstermijn (p. 675-691); Maarten Herbosch analyseert smart contracts (p. 33-51) en Michiel Verhulst ‘Verlies van een kans bij privaatrechtelijke handhaving van EU-mededingingsrecht (p. 465-488).

(Sébastien De Rey, Nicolas Van Damme, Tom Gladinez (red.), *Grenzen voorbij/Liber discipulorum* voor prodecaan Bernard Tilleman, Intersentia, 2020, 807 p.).

9. *Secundaire aansprakelijkheid*

Twee bezoekers van het Rijksmuseum te Amsterdam krijgen ruzie. Kunnen zij het museum aansprakelijk stellen voor eventueel geleden schade? Dat is de vraag die Kirsten Maes beantwoordt in haar Utrechtse dissertatie waarop zij op 30 oktober 2020 promoveerde. Promotor was Ivo Giesen. Secundaire aansprakelijkheid houdt in de aansprakelijkheid van iemand die het schadeveroorzakend handelen van de primaire partij niet heeft voorkomen. In dit onderzoek is, geïnspireerd op de Amerikaanse rechtsfiguur van de *several liability* een partieel systeem ontwikkeld en bepleit. In een dergelijk systeem is elke partij aansprakelijk voor dat deel van de schade dat een weerspiegeling vormt van haar aandeel in de veroorzaking van de totale schade (het veroorzakingsaandeel).

Na een schets van een theoretisch kader, besteedt Maes aandacht aan de secundaire zorgplicht van scholen, van sportverenigingen, van opvang- en zorginstellingen en van overige private ruimten. De overvloedige casuïstiek uit Nederland en de Verenigde Staten maakt deze dissertatie aantrekkelijk om te lezen.

(Kirsten Maes, *Secundaire aansprakelijkheid/Een rechtsvergelijkend onderzoek naar de reikwijdte van de zorgplicht van beheerders van private ruimten*, Boom, diss. Utrecht, 2020, 617 p.).

10. *Rechter en milieu in het privaatrecht*

Op 11 november 2020 promoveerde Laura Burgers aan de Universiteit van Amsterdam bij Chantal Mak en Maria Bartl. Van de leescommissie maakten voorts deel uit Christina Eckes (UvA), Veerle Heyvaert (LSE), Monika Hinteregger (Graz), Aukje van Hoek (UvA), Jeroen Kortmann (UvA) en Edgar du Perron (UvA). Het is tegenwoordig een actueel thema: de overheid of een onderneming wordt aansprakelijk gesteld voor schade aan milieu. In Nederland is het de Urgenda-zaak die alom de aandacht heeft gekregen, alsook de procedures tegen Shell Nigeria. Hoe moet de rechter omgaan met deze claims? Dat is het thema van deze Engelstalige dissertatie, die ten gerieve van de Nederlandstalige lezer is voorzien van een ruime Nederlandse samenvatting. De rol van rechters in klimaatrechtszaken is volgens Burgers controversieel, als zijnde iets voor de politiek. Zij kiest voor een benadering geïnspireerd door Jürgen Habermas, zonder dat zij deze auteur helemaal volgt. In hoofdstuk III onderzoekt zij nationale grenzen. In dit hoofdstuk demonstreert zij hoe klimaatrechtszaken

in het Europees privaatrecht de voortdurende constitutionalisering van het milieu operationaliseren. Hoofdstuk IV ziet op toekomstige generaties. De slotbeschouwing gaat in op de spanning tussen recht en politiek.

(Laura Burgers, *Justitia, the People's Power and Mother Earth: Democratic legitimacy of judicial law-making in European private law cases on climate change*. Diss. Amsterdam, 2020, 350 p.).

11. Muziek en recht

Allemaal hebben wij wel eens gehoord van cursussen literatuur en recht, die aan verschillende juridische faculteiten als keuzevak worden gepresenteerd. Docenten als Eric Dirix, wijlen Hans Nieuwenhuis en Richard Posner verwierven er wereldfaam mee. Ook andere aandachtsgebieden lenen zich voor een dergelijke exercitie. In Nederland is het de Arnhemse rechter Frits de Vries, die onlangs heeft gepleit voor een vak 'Muziek en recht'. Hierin zou bijvoorbeeld aan de orde kunnen komen dat Carl Philip Emmanuel Bach, Meyerbeer, Stravinsky, Telemann en Tsjajkowski, voordat zij componist werden rechten studeerden. Wat voor invloed heeft dat op hun werk gehad? Gespreksstof zou volgens De Vries de verklanking kunnen vormen van procedures en juridische verwickelingen in oratoria en opera's. De auteur houdt het niet alleen bij *high-brow* muziek: ook *Leonard Cohen*, de *Golden Earring* en de *Rolling Stones* worden geciteerd.

Met de muziek is het thema uiteraard geenszins uitgeput. Waarom geen keuzevak 'Recht der schone kunsten', met aandacht voor roofofstelen, de vraag wat kunst is, enz. . Sport en recht kennen we al lang als keuzevak. Maar vooralsnog is het geen gek idee om het bij muziek te houden.

(F.J. de Vries, "Muziek en recht", *NTBR* 2020, p. 237-239).

12. Corona en recht

Nauwelijks had de pandemie ons te pakken of juristen uit de gehele wereld wierpen zich op dit thema. Uit de veelheid van publicaties vermeld ik er twee. In de eerste plaats besteedde het Nederlandse *Tijdschrift voor Gezondheidsrecht*, waar in de persoon van Thierry Vansweevelt ook een Belgische collega in de redactieraad zetelt, een speciaal nummer aan de coronapandemie. Het speciaal nummer wordt ingeleid door redactrice Corette Ploem, die een overzicht van het gebodene geeft. Jos Dute maakt duidelijk waarom de Wet publieke gezondheid niet toereikend is als wettelijk kader voor de coronamaatregelen getroffen door de overheid. Johan Legemaate behandelt enige rechtsvragen die voortvloeien uit de gevolgen van de pandemie voor toegankelijkheid en kwaliteit van de zorg. Joris Rijken gaat in op het probleem dat zorgaanbieders door corona in financieel zwaar weer verkeren. Corette Ploem en Theo Hooghiemstra analyseren de gegevensverwerking en de betrokkenheid van commerciële partijen. Anniek de Ruijter belicht het Europese perspectief. Ook in de toekomst blijft haars inziens de autonomie van de lidstaten leidend.

(J.C.J. Dute, "De aanpak van de COVID-19-epidemie: een juridische tussenbalans," *TGR* 2020, p. 477-486; J. Legemaate, "De coronapandemie en de toegankelijkheid en kwaliteit van de zorg", *TGR* 2020, p. 487-498; M.C. Ploem, "De coronapandemie in gezondheidsrechtelijk perspectief", *TGR* 2020, p. 475-476; M.C. Ploem

em T.F.M. Hooghiemstra, "Corona te lijf via een app", *TGR* 2020, p. 509-523; A. de Ruijter, "EU-gezondheidsrecht en -beleid na COVID-19", *TGR* 2020, p. 524-535).

IN DE VOLGENDE KRONIEK VERWACHT

Challenging private law, bundel voor Lord Sumption
Peter Benson, Justice in transition
Voor Daan Asser, Bij zijn vijfenzeventigste verjaardag
Sluiterijd, Bij het emeritaat van Jaap Hijma